

УДК 94 (431) "1853/1854" : 323.2

“СХІДНА КРИЗА” І ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ ПРУССІЇ: УКРАЇНСЬКІ “ПУНКТИРИ” (1853–1854)

Михайло ШВАГУЛЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра нової та новітньої історії

“Східна криза” середини 1850-х років, можливість втягнення Пруссії у конфронтацію між західними країнами і Росією актуалізували внутрішні дискусії в пруському суспільстві стосовно шляхів об’єднання Німеччини, поглибивши вже існуючі протиріччя. Проблема зовнішньополітичної орієнтації Берліна викликала протистояння в консервативному таборі між крайньо правим угрупованням, яке отримало назву партії “Кройццайтунгу” й захищало союз з Росією, та поміркованішим крилом, яке представляла партія “Вохенбляту” і яке виступало за зближення з Англією та Францією. Партія “Вохенбляту” вважала доцільною участь Пруссії у війні західних держав проти Росії, результатом чого мав би стати поділ останньої. Зацікавлення її прихильників Україною, властиво південно-західними окраїнами Російської імперії, зумовлювалось як пошуком шляхів і засобів підризу російської військово-політичної могутності, так і усвідомленням можливості відродження Польської держави, яка включала колись українські землі. Зрештою партія “Вохенбляту” зазнала поразки, й українське питання тимчасово зникло з німецької політики.

Ключові слова. “Східна криза” середини XIX ст., Пруссія, політичні дискусії, українське питання.

З моменту втрати наприкінці XVIII ст. залишків політичної автономії Україна перестала бути дійовим чинником міжнародної політики. Для абсолютної більшості європейського політикуму вона упродовж всього XIX ст. залишалася *terra incognita* – невідомим краєм. Українське питання за умов поділу українських земель між Росією та Австрією, остаточно закріпленого Віденським трактатом 1815 року, стало внутрішньою справою кожної з цих держав. Однак вже сам факт перебування української етнічної території у складі двох імперій надавав українському питанню міжнародного значення¹. Воно могло проявитись у випадку загострення відносин між цими державами. Разом з тим, становище українців у Росії та в імперії Габсбургів, ставлення до них державної влади, складні міжнаціональні відносини в обох державах створювали ґрунт для зацікавлення українською проблемою та використання її для цілей закордонної політики з боку інших держав.

На тлі загальної пасивності політичної Європи у ставленні до українського питання перші прояви інтересу до нього в політичних колах Берліна, столиці Пруського королівства, можна зауважити в 50-х роках XIX ст. Цей раптовий вияв уваги до українських земель не становив якогось окремого напрямку політичної думки, а складав частину дискусій з ключових проблем східної політики, якими упродовж десятиліть були для Пруссії відносини з Росією та польське питання. Згадані події прикметні насамперед тим, що дають уявлення про особливості початкової стадії впровадження української справи в сферу німецької політики. Власне в такому контексті й розглядають цей епізод автори розвідок, які простежують “український” сюжет історії східноєвропейської політики Німеччини нового

¹ Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. Warszawa, 1934. S. 42.

та новітнього часу. З-поміж нечисленних праць на цю тему, які заторкують предмет нашого зацікавлення, варто згадати, зокрема, публіцистичні нариси Дмитра Донцова і Степана Томахівського².

У даній статті автор ставить за мету докладно висвітлити перебіг протиборства в політичних колах Пруссії стосовно зовнішньополітичної орієнтації країни напередодні та на початку Кримської війни. При цьому акцентовано увагу на тих моментах у політичних дискусіях, в яких тією чи іншою мірою фігурувало питання про долю українських земель.

* * *

Вперше українські землі з'явилися в полі зору німецьких політиків під час так званої "Східної кризи" початку 50-х років XIX ст., епіцентром якої став політичний та військовий конфлікт між західними ліберальними державами і Росією стосовно подальшої долі Оттоманської імперії. Англія та Франція рішуче виступили проти намагань Росії поширити свої володіння і впливи на Близькому Сході й зруйнувати Порту. У 1853 р. російський цар Микола I приступив до реалізації далекосяжних намірів її розчленування, які передбачали встановлення російського протекторату над Дунайськими князівствами, Болгарією і Сербією. У лютому 1853 р. він відрядив до Константинополя свого надзвичайного посла Олександра Меншикова з дорученням вимагати (поряд з визнанням права Православної церкви на "святі місця" в Єрусалимі) укладення таємного договору про визнання Росії покровителькою всього православного населення Турецької імперії. Скориставшись відмовою турецького уряду виконати ультимативні вимоги царського представника, Росія в липні 1853 р. ввела свої війська в Молдавію та Валахію. У жовтні розпочалися воєнні дії між Туреччиною та Росією.

Після того, як російський флот під командуванням адмірала Павла Нахімова 30 листопада 1853 р. потопив на Сінопському рейді турецьку ескадру, до рішучих дій вдалися західні держави. Англо-французький флот увійшов у Чорне море, а 12 березня 1854 р. Англія і Франція підписали в Константинополі союзний договір з Туреччиною. Обидві держави взяли на себе зобов'язання захищати її збройно аж до укладення миру, який гарантував би незалежність Оттоманської імперії. 27 березня у французькому та англійському парламентах було офіційно оголошено про початок війни з Росією.

Назрівав воєнний конфлікт, який міг набрати загальноєвропейських масштабів. Якби до учасників конфлікту долучилися Австрія та Пруссія, то перша світова війна за одночасної участі всіх європейських великих держав могла б вибухнути вже у 50-х роках XIX ст.³ Від позиції обох німецьких великодержав значною мірою залежав хід майбутнього воєнного протиборства та характер його завершення. Межуючи з Росією на великому просторі, вони прикривали південно-західний (Австрія) та північно-західний (Пруссія) фланги її території⁴. Якщо б обидві держави виступили на боці Росії, або навіть оголосили сприятливий щодо неї нейтралітет, то змусили б її супротивників – держави Заходу – обмежити воєнні дії узбережжям Чорного моря, або спробувати досягти ворога через

² *Donzow D.* Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland. Berlin, 1915; *Донцов Д.* Українська державна думка і Європа. Львів, 1918; *Томахівський С.* Бісмарк і Україна // Літопис політики, письменства і мистецтва. Берлін, 1924. № 5, 6, 8, 12.

³ *Geiss I.* Die deutsche Frage. 1806–1990. Mannheim etc., 1992. S. 42.

⁴ *Тарле Е. В.* Крымская война. Москва; Ленинград, 1950. С. 114.

Балтійське море. Натомість, у разі вступу Австрії та Пруссії в союз із західними державами, війна набирала б іншого перебігу: Росії загрожував наступ по лінії всього сухопутного кордону, і вона могла опинитися перед цілковитою катастрофою⁵.

Це усвідомлювали як у столицях західних держав, так і в Петербурзі, і від осені 1853 р. кожна з ворогуючих сторін активізувала зусилля, щоби схилити на свій бік Австрію та Пруссію. Міністр закордонних справ Англії Джордж Вільям Кларендон під час зустрічі з пруським посланником у Лондоні Християном-Йозіасом Бунзенем 2 вересня 1853 р. з докором констатував, що “Пруссія – єдина з чотирьох великих держав, яка у цій великій європейській кризі не виявила рішучої та самостійної політики”, і пояснював таку позицію небажанням Берліна “роздратувати та розсердити Росію”⁶. Англійська дипломатія докладала значних зусиль, щоб залучити Пруссію до коаліції західних держав, або, принаймні, не допустити її зближення з Росією⁷.

Микола I від початку дипломатичного конфлікту був переконаний, що Австрія та Пруссія підтримають його. Ця впевненість царя ґрунтувалася на очікуванні вдячності з боку імператора Австрії Франца-Йосифа I та короля Пруссії Фрідріха-Вільгельма IV за те, що Росія допомогла їм у придушенні революції. Однак ці сподівання не справдилися. Уряд Пруссії устами міністра-президента Отто-Теодора Мантойфеля висловився проти вимог, які царський посланець О. Меншиков пред’явив у Константинополі⁸.

Не підтримав царського демаршу перед султаном і Фрідріх-Вільгельм IV. Король вагався. У розпал “Східної кризи” він опинився у скрутній ситуації. Кожна з конфлікуючих сторін намагалася перетягнути його на свій бік. Обмірковуючи можливе становище Пруссії на випадок війни, король зважував різні зовнішньополітичні ускладнення, які могли їй загрожувати: ставився з неприязню до Франції як джерела революції, побоювався Росії як грізного благодійника, остерігався Англії, яка погрожувала вчинити погром балтійського узбережжя Пруссії, коли б він надумав схилитися на бік Росії⁹.

Ці хитання наочно проявилися у взаєминах Фрідріха-Вільгельма IV з Миколою I. У вересні 1853 р. у Варшаві відбулася зустріч трьох монархів – російського царя, австрійського імператора та пруського короля. Наполягаючи на цьому побаченні, Микола I мав на меті особисто з’ясувати наміри своїх дотеперішніх союзників, сподіваючись переконати їх у доцільності проведення сприятливої стосовно Росії політики. Фрідріх-Вільгельм IV спершу навіть був налаштований проти своєї участі в зустрічі, але врешті зважився на поїздку до Варшави¹⁰. Там австрійський імператор Франц-Йосиф I запропонував королю Пруссії укласти з ним договір про нейтралітет на випадок війни між Росією, з одного боку, і

⁵ *Feldman J.* Bismarck a Polska. Katowice, 1938. S. 106–107.

⁶ *Preussens auswärtige Politik 1850 bis 1858. Unveröffentlichte Dokumente aus dem Nachlasse Ministerpräsidenten Otto v. Manteuffel.* Berlin, 1902. Bd. II: Die orientalische Frage bis zum Beginn des Krimkrieges. Vom 2. Dezember 1852 bis zum 14. Dezember 1854. S. 131.

⁷ Briefwechsel des Generals Leopold von Gerlach mit dem Bundestags-Gesandten Otto von Bismarck. Berlin, 1893. S. 157.

⁸ *Татищев С. С.* Николай I и прусский двор // Исторический Вестник. Санкт-Петербург, 1888. Т. XXXII. Апрель. С. 114.

⁹ *Трачевский А. С.* Пруссия в Крымскую войну // Исторический Вестник. 1888. Т. XXXII. Июнь. С. 585.

¹⁰ *Preussens auswärtige Politik 1850 bis 1858... Bd. II. S. 138–140; Тарле Е. В.* Крымская война. С. 338.

західними державами та Туреччиною, з іншого. Ця пропозиція відповідала вимогам Росії, але король відхилив її¹¹.

Після оголошення стану війни між Туреччиною та Росією і початку воєнних дій прусський уряд фактично солідаризувався із західними державами. Пруссія разом з Англією, Францією й Австрією взяла участь у віденських конференціях у січні та лютому 1854 р., які мали на меті полагодження конфлікту.

За цими ваганнями Фрідріха-Вільгельма IV та дипломатичними маневрами уряду стояла складна внутрішньополітична боротьба в Пруссії, що стосувалася як найважливіших напрямів її зовнішньої політики, так і перспектив розвитку німецького національного питання. “Східна криза” і проблема ставлення до неї стали тим каталізатором, який привів до розмежування у вищих сферах прусського суспільства. Початки цих дискусій на внутрішньому ґрунті окреслилися під час революції 1848–1849 рр. У цей час на противагу ліберальній березневій революції 1848 року в Пруссії згуртувалися високопоставлені військові та цивільні чини крайньо правих поглядів, які стояли близько до короля. Провідними постатями в цьому гурті, який отримав назву “камарильї”, були брати Леопольд і Людвіг Герлахи. Старший з братів Леопольд від 1849 р. був генерал-ад’ютантом Фрідріха-Вільгельма IV. В липні 1848 р. у Берліні почала виходити заснована групою Л. Герлаха “*Neue Preussische Zeitung*”, яка згодом дістала назву “*Kreuzzeitung*” (“Хрестова газета”), внизу під заголовком газети був зображений залізний хрест¹². Газета стала неофіційним органом угруповання, яке часто називали ще партією “Кройццайтунгу”. До цього гурту приєднався під час революції Отто Бісмарк¹³. Група “Кройццайтунгу” представляла східний, так званий Остельбський*, переважно аграрний регіон країни, що був головним центром консервативної політичної реакції¹⁴.

На початку 50-х років у вищих політичних колах Пруссії з’явився новий осередок, який гуртувався довкола заснованого в 1851 р. видання “*Preussisches Wochenblatt*” (“Пруський тижневик”). Приводом для цього стала Ольмюцька угода між прусським і австрійським урядами 1850 року, згідно з якою Пруссія під тиском Миколи I відмовилася від наміру створити разом з малими німецькими державами так звану Унію та погодилася на відновлення Німецького союзу. Учасники групи трактували акт в Ольмюці як капітуляцію Пруссії і цілковите підпорядкування Австрії¹⁵. В партії “Вохенбляту”, як називали це угруповання, об’єдналися ліберальні елементи пруської аристократії, які спиралися на громадську думку промислово розвинутіших районів Пруссії, розташованих на захід від р. Ельби – так званої Вестельбії¹⁶. До угруповання ввійшли дипломати, високопоставлені державні чиновники, представники найвищого дворянства¹⁷. Визначну роль у гуртку відігравали Роберт Пурталес, Х.-Й. Бунзен та ін. На чолі партії “Вохенбляту” стояв вчений-

¹¹ Татищев С. С. Николай I и прусский двор. С. 116.

¹² Чубинский В. Бисмарк. Политическая биография. Москва, 1988. С. 39–40.

¹³ Там же. С. 39.

* Остельбія (*Ostelbien*) – термін для означення німецьких земель (Мекленбург) і пруських провінцій (Бранденбург, Померанія, Східна Пруссія, Сілезія), розташованих на схід від р. Ельби.

¹⁴ Geiss I. Die deutsche Frage... S. 43; Briefwechsel... S. 63.

¹⁵ Ulbricht W. Bunsen und die deutsche Einheitsbewegung. Leipzig, 1910. S. 115.

¹⁶ Geiss I. Die deutsche Frage... S. 42–43, Трачевский А. С. Пруссия в Крымскую войну // Исторический Вестник. 1888. Т. XXXII. Май. С. 357.

¹⁷ Deutsche Geschichte: In 3. Bänden. Berlin, 1967. Bd. 2: Von 1789 bis 1917. S. 357.

правник Моріц Август Бетман-Гольвег, який фінансово підтримував діяльність групи та видання її часопису¹⁸.

Партія “Вохенбляту” зайняла опозиційне становище до консервативного уряду О.-Т. Мантойфеля та його політики²⁰. Її учасники виступали за об’єднання Німеччини під зверхністю Пруссії, позбавленої реакційного уряду та зовнішньої залежності від Росії. Значення групи збільшував факт її близьких стосунків з братом короля принцом Вільгельмом, до якого, з огляду на бездітність Фрідріха-Вільгельма IV, мала перейти корона. Кронпринц з часу революції та візиту до Лондона в 1848 р. значно змінив свої погляди і зблизився з прихильниками конституційної свободи та національної об’єднаної політики²¹. Він глибоко переживав ганьбу Ольмюца, називав її “другою Ієною” і прагнув помститися за неї.

Міжнародна криза навколо “Східного питання”, можливість втягнення у конфронтацію між західними державами і Росією німецьких великих держав актуалізували внутрішні дискусії у пруському суспільстві, поглибивши вже наявні поділи. Проблема ставлення Пруссії до дипломатичної суперечки, яка загрожувала перерости у воєнний конфлікт, та можливого партнерства в разі її участі в майбутньому протиборстві привернула увагу провідних політиків країни і спричинила протистояння в консервативному таборі між крайньо правим угрупованням і поміркованішим його крилом. Від осені 1853 р. партії “Кройццайтунгу” і “Вохенбляту” розгорнули гостру тривалу дискусію з цих питань, до якої долучилися й особи з правлячої династії, зокрема наступник престолу Вільгельм I сам король Фрідріх-Вільгельм IV.

Основним предметом суперечок був “російський комплекс”, який включав цілий ряд моментів – від калькуляцій політики Росії у Східному питанні до оцінок її ролі у вирішенні німецької проблеми та можливого подальшого розвитку німецько-російських відносин. Характер відносин з морськими країнами, як ще називали Англію та Францію, у тих критичних умовах розглядали в Берліні значною мірою кризь призму російського чинника в пруській політиці. Під час полеміки з цього кардинального питання окреслилося загалом дві протилежні позиції.

Партія правих консерваторів рішуче виступала за зближення з Росією. “Kreuzzeitung” від осені 1853 р. писала про можливість прямої підтримки Пруссією російської політики й докоряла голові уряду О.-Т. Мантойфелю за його стриманість стосовно Росії²². Група Л. Герлаха, покликаючись на традиції союзницьких прусько-російських відносин (збройне братерство 1813 року) і роль російського царя в порятунку Німеччини від революції, виступала за співпрацю з царською Росією як головним осередком консервативних сил в Європі²³. На бік Росії схилявся ще один брат короля принц Карл та деякі члени уряду. Прихильні щодо Росії настрої були поширені серед чиновників і службовців державного

¹⁸ Anhang zu den Gedanken und Erinnerungen von Otto Fürst von Bismarck. Stuttgart u. Berlin, 1901. Bd. II. Aus Bismarcks Briefwechsel. S. 101.

²⁰ Ibid. S. 98.

²¹ Татищев С. С. Николай I и прусский двор. С. 106; Gall L. Bismarck. Der weisse Revolutionär. Frankfurt am Main; Berlin; Wien, 1980. S. 160.

²² Berlin und St. Petersburg. Preussische Beiträge zur Geschichte der russisch-deutschen Beziehungen. Leipzig, 1880. S. 47.

²³ Трачевский А. С. Пруссия в Крымскую войну // Исторический Вестник. 1888. Т. XXXII. Май. С. 358; Gall L. Bismarck... S. 159.

апарату та частини військових. Привертає увагу, зокрема, ціла низка випадків переслідування в 1853–1854 рр. пруських опозиційних часописів за публікацію антиросійських статей. Та найприкметнішим виявом проросійських симпатій став випадок, коли в лютому 1854 р. хтось із службовців берлінських відомств надіслав до Петербурга докладну інформацію про новий мобілізаційний план, підготовлений у військовому міністерстві Пруссії²⁴.

Прибічникам орієнтації пруської політики на Росію протистояв доволі численний гурт її антагоністів, які бачили місце Пруссії у майбутній війні в коаліції з західними державами. Такі погляди в соціальному відношенні поділяли середні верстви, що представляли торгівлю, промисловість, вільні професії. Покладаючи надії на Англію та Францію, вони сподівалися, що після їх перемоги зменшиться не лише російський вплив у Німеччині, а й будуть послаблені реакційні сили в Пруссії, і Німеччина стане на шлях ліберальних перетворень²⁵.

Провідним осередком цієї коаліції суспільних сил, їх ідейним центром виступала партія “Вохенбляту”, яка із зростанням міжнародної напруги навколо подальшої долі Туреччини виявила значну активність. Л. Герлах у листі до О. Бісмарка в жовтні 1853 р. висловлював стурбованість з приводу поживавлення діяльності та помітного збільшення впливів “бетманніанців” в урядових відомствах, що, на його думку, пояснювалося протекцією принца Вільгельма²⁶. Засобом досягнення своїх зовнішньополітичних цілей люди з “Пруського тижневика” вважали війну західних держав за участю Пруссії проти Росії, результатом якої мало б стати територіальне зменшення Російської імперії.

Ідея підриву могутності Росії, послаблення її натиску на Європу шляхом розчленування не була на той час новою. Ініціаторами цієї думки, як вважав С. Томашівський, виступили на зламі XVIII–XIX ст. польські політичні середовища, які схилили до неї революційну, а потім наполеонівську Францію. Ще напередодні свого воєнного походу Наполеон I мобілізував громадську думку Європи проти Росії, оперуючи гаслом “відкинення Росії назад на східні окраїни Європи та переміни її у стару Московщину”²⁷. Партія “Вохенбляту” перейняла цей заклик, як можна припускати, при посередництві британських політиків, адаптувавши його зміст до нових умов, трактованих у контексті наявної міжнародної ситуації. У річищі цих політичних калькуляцій та задумів супроти Росії увага пруських політиків була звернена й на українські землі, як південно-західні окраїни Російської імперії.

Зацікавлення Україною, властиво її теренами, лежало як на лінії пошуку шляхів та засобів підриву військово-політичної потуги Росії, так і усвідомлення необхідності зайняти певну позицію в питанні можливого відродження Польської держави, до складу якої входили колись українські етнічні землі. Можна констатувати, що німецька громадськість мала на той час значний обсяг інформації про географічні обриси України, етнографічні особливості її населення та характер міжетнічних відносин у державах, де воно проживало. Важливим джерелом цих знань були дослідження німецьких учених.

Варто згадати цікаві спостереження Й.-Г. Коля, який навесні та влітку 1838 р. об’їхав всю Україну з півночі через Харків, Полтаву до Одеси, відвідав Крим, Бессарабію, Буковину

²⁴ Berlin und St. Petersburg... S. 41–42.

²⁵ Feldman J. Bismarck a Polska. S. 107.

²⁶ Briefwechsel... S. 112.

²⁷ Томашівський С. Бісмарк і Україна // Літопис політики, письменства і мистецтва. 1924. № 8. С. 115.

й Галичину. Своє враження він описав у трьох книгах, кожна з яких присвячена окремому етапові мандрівки: “Подорож у глиб Росії. Україна. Малоросія”²⁸, “Подорож у Південну Росію”²⁹, “Подорож у глиб Росії та Польщі. Буковина, Галичина, Краків і Моравія”³⁰. Автор подає, зокрема, докладну картину тогочасного українського суспільства, характеризує національні особливості та політичне становище підросійської України 30-х років XIX ст. Торкаючись міжнародних стосунків, він констатує неприязне ставлення “малоросів” до їхніх панів-“великоросів”. Певний інтерес для німецької суспільності становили політичні висновки Й.-Г. Коля про майбутнє українського народу. “Нема найменшого сумніву, – писав автор, – що, якщо колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, то Малоросія стане однією з тих її частин, які внаслідок цього знову здобудуть незалежність. Час цей наближається поволі, але неухильно. Малороси є цілком окремим, багаточисельним народом з власною мовою і своєю власною історичною традицією”³¹. У третій книзі Й.-Г. Коля наведені докладні відомості про українське населення західних земель України, яке автор характеризує як західну гілку єдиного народу. Він, зокрема, підкреслює відмінності між українцями, автохтонами Галичини, спадкоємцями Галицького князівства, і поляками, які в XIV ст. завоювали цей край.

Досить значний інтерес у німецьких політичних кіл викликало дослідження іншого науковця – економіста А. Гакстгаузена, який у 1842–1843 рр. здійснив тривалу подорож до Росії. Він відвідав, зокрема, Харківську, Катеринославську, Херсонську губернії, Крим, Одесу, Поділля, Волинь, Київщину й Чернігівщину. У своїй 3-томній праці “Дослідження внутрішнього стану народного життя, зокрема сільського устрою, Росії”³² А. Гакстгаузен охарактеризував різні сторони життя українського суспільства, звертаючи увагу на контрасти в побуті та психології між українцями й росіянами. Як противник партикуляризму автор вважав приєднання України до Росії актом історичної необхідності. Але саме його висновок про те, що основні великі області, з яких складається Росія, своїм взаємодоповнюючим виробництвом надають імперії такої потуги, що доти, поки вони залишатимуться в складі імперії, її перевагу не буде подолано, дав учасникам партії “Вохенбляту” матеріал для роздумів щодо можливого вирішення подальшої долі Росії в разі війни між нею і західними державами³³.

Популяризації ідеї про доцільність вступу Пруссії в протиросійську коаліцію були присвячені спеціальні видання. Так, у розпал політичного та дипломатичного конфлікту, що передував Кримській війні, з’явилася книжка під промовистим заголовком “Справжнє становище Росії у порівнянні з Англією, Францією, Австрією і Пруссією”³⁴. Характеризуючи східну політику Росії як продовження її попереднього експансіоністського курсу, анонімний автор, який, правдоподібно, був пов’язаний з групою “Вохенбляту”,

²⁸ Kohl I.-G. Reisen im Innern von Russland. Die Ukraine. Kleinrussland. Dresden u. Leipzig, 1841.

²⁹ Kohl I.-G. Reisen in Südrussland. Dresden u. Leipzig, 1841.

³⁰ Kohl I.-G. Reisen im Innern von Russland und Polen. Die Bukowina, Galizien, Krakau und Mähren. Dresden u. Leipzig, 1841.

³¹ Kohl I.-G. Reisen im Innern von Russland. Die Ukraine. Kleinrussland. S. 325.

³² Haxthausen A. Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Hannover, 1847. Bd. I–II; Berlin, 1852. Bd. III.

³³ Bismarck O. Gedanken und Erinnerungen. Stuttgart, 1898. Bd. I. S. 110.

³⁴ Russlands wahre Lage den Mächten England, Frankreich, Österreich und Preussen gegenüber. Leipzig, 1854.

наводив дані про територіальні завоювання російського царизму за останні 80 років. Найважливішим серед цих здобутків були українські землі, які він відносив до найродючіших областей у світі³⁵. У книзі подані територіальні обриси України (іменованої тут як “Країна Малоросів”): поряд з Наддніпрянською Україною, степами Південної Росії та козацькою областю названо північну частину Буковини, Карпатський район і Галичину, а також північні комітати Угорщини³⁶.

Книжка мала чітке політичне спрямування. Покликаючись на підписані у Відні в квітні 1854 р. протокол чотирьох держав (Англії, Франції, Австрії, Пруссії) про намір сприяти територіальній цілісності Туреччини та конвенцію між Австрією і Пруссією із взаємними зобов’язаннями гарантувати статус-кво в регіоні та спільно захищати свої інтереси, автор передбачав, що “Росія в разі війни може розраховувати лише на свої власні сили. [...] В усякому випадку війна повинна якнайшвидше закінчитись, якщо могутній Росії протистоятимуть чотири супротивники, що мають на своєму боці вирішальну перевагу”³⁷. Завдання європейської політики він бачив у тому, щоб “відсунути царську імперію до її кордонів”³⁸.

В літературі, з якої німецькі політичні кола черпали свої знання про ситуацію в Росії, українська справа не фігурувала як актуальна внутрішньоросійська та міжнародна проблема. Це значною мірою проявилось у трактуванні становища України в антиросійській акції групи “Вохенбляту” напередодні та на початковій стадії Кримської війни. У лютому–березні 1854 р. кампанія “бетманніанців” за вступ Пруссії в коаліцію західних держав та їх змагання з прибічниками Росії сягнули вищої точки³⁹. Їхня діяльність була зосереджена в двох напрямках: у зовнішньополітичній сфері – насамперед на пошуках порозуміння з англійським урядом, у внутрішньополітичній ділянці – на спробах схилити пруського короля до орієнтації на Англію та Францію.

Особливу активність у цей час виявив пруський посланник у Лондоні Х.-Й. Бунзен, один з найосвіченіших аристократів, учений-дослідник старовини, який поєднував глибоку релігійність з ліберальними та конституційними переконаннями. Х.-Й. Бунзен підтримував тісні контакти з британськими урядовцями, зокрема з міністром закордонних справ Англії Дж. В. Кларендоном і, правдоподібно, був втаємничений в їхні наміри повернення Європі політичної рівноваги шляхом військового розгрому Росії та її територіального розчленування⁴⁰. Плани послаблення Росії, що постали в Лондоні під час “Східної кризи”, передбачали позбавлення її завоювань, здійснених від часів Петра I. Ці наміри висловив публічно Дж. В. Кларендон у промові, виголошеній 12 лютого 1854 р. у Палаті лордів⁴¹.

Солідаризуючись з цими планами Англії, Х.-Й. Бунзен підходив до оцінки “Східної кризи” з позицій німецьких інтересів, сподівався, що під час неї можуть скластися сприятливі умови для доленосних рішень на користь німецької нації. При цьому він був переконаний, що прусько-австрійський дуалізм є одним з найсерйозніших обмежень на шляху об’єднання Німеччини, і послідовно відстоював думку про вирішальну роль Пруссії

³⁵ Ibid. S. 15.

³⁶ Ibid. S. 25.

³⁷ Ibid. S. 5.

³⁸ Ibid. S. 27.

³⁹ Preussens auswärtige Politik 1850 bis 1858... Bd. II. S. 348.

⁴⁰ Feldman J. Bismarck a Polska. S. 118.

⁴¹ Татищев С. С. Николай I и прусский двор. С. 119.

в розв’язанні німецького питання⁴². Головною ж перешкодою на цьому шляху вважав російську перевагу в Європі. Перед лицем цієї загрози Пруссія, на його думку, повинна зблизитись із західними державами і спільними силами, чинячи тиск на Росію, старатися запобігти вибухові європейської війни⁴³.

Фрідріх-Вільгельм IV, якого в’язали з Х.-Й. Бунзеном давні дружні контакти й багаторічне листування, на зламі 1853–1854 рр. навіть був готовий прийняти його поради. У цей час королівський двір вирішив прозондувати можливість порозуміння з Англією на вигідних для Пруссії умовах. Відповідальний співробітник Міністерства закордонних справ і активний учасник партії “Вохенбляту” Р. Пурталес підготував у цей час спеціальну записку, яка була схвалена королем. Основна ідея документа полягала в прагненні забезпечити Пруссії провідне становище в Німеччині. Р. Пурталес виходив з припущення, що в разі конфлікту західних держав з Росією Австрія може виступити на боці останньої. Тоді Пруссія зайняла б, як мінімум, позицію збройного нейтралітету, а як максимум, вступила б у союз з Англією та Францією. За це прусський уряд вимагав від них дотримання таких умов: морські держави гарантують територіальну цілісність Німеччини й беруть на себе зобов’язання не вводити на німецькі землі французькі війська, а також нададуть Пруссії цілковиту свободу перетворити Німецький союз на союзу державу під своєю зверхністю⁴⁴.

Проект Р. Пурталеса, з яким він ознайомив вище державне керівництво Англії під час візиту до Лондона наприкінці грудня 1853 р., підтримала королівська пара – принц Альберт і, під його впливом, королева Вікторія. Однак в уряді поставилися до прусських ініціатив доволі критично й відхилили їх⁴⁵. Британські політики були зацікавлені в залученні до участі в антиросійській коаліції обох німецьких великих держав і утрималися, таким чином, від надання переваги Пруссії коштом погіршення англійсько-австрійських відносин.

Тим часом ситуація вимагала від прусського уряду прийняття відповідальних рішень. До цього, зокрема, спонукала позиція Австрії. Австрійський уряд, який приєднався до вимог західних держав про виведення російських військ з Дунайських князівств у березні 1854 р., схилився до союзу з Англією та Францією, але з умовою, що до нього вступить і Пруссія⁴⁶. Х.-Й. Бунзен, сподіваючись на те, що його дії схвалить Берлін, з власної ініціативи розпочав переговори з представниками британського уряду на тему можливої підтримки Пруссією західних держав. У бесіді з Дж. В. Кларендоном він виклав основні пункти свого бачення спільних політичних та дипломатичних заходів чотирьох держав (Англії, Франції, Австрії та Пруссії), які мали б змусити Росію зректися претензій до Туреччини. І лише тоді, коли російський уряд не відреагує на ці попередження і продовжуватиме попередній курс, може йтися, на думку Х.-Й. Бунзена, про укладення договору, згідно з яким пруські війська мали б вступити на територію Польщі⁴⁷.

Одночасно Х.-Й. Бунзен намагався переконати короля й уряд Пруссії в необхідності зробити рішучі кроки назустріч англійсько-французько-турецькій коаліції. Відображенням його зусиль стала пам’ятна записка під заголовком “Про сучасний стан і майбутнє

⁴² Ulbricht W. Bunsen... S. 22, 118, 119.

⁴³ Ibid. S. 119.

⁴⁴ Preussens auswärtige Politik 1850 bis 1858... Bd. II. S. 235–240.

⁴⁵ Ibid. S. 239–240.

⁴⁶ Бутковський Я. Сто лет австрийской политики в Восточном вопросе. Санкт-Петербург, 1888. Т. I. С. 42–45.

⁴⁷ Preussens auswärtige Politik 1850 bis 1858... Bd. II. S. 324–326.

російської кризи” від 1 березня 1854 р. Документ, який автор у листі до О.-Т. Мантойфеля охарактеризував як своє “політичне кредо”, був надісланий Фрідріху-Вільгельму IV і міністрові-президентові⁴⁸. Свої висновки та пропозиції Х.-Й. Бунзен ґрунтував на тезі про загрозу німецькому об’єднанню процесові з боку Росії. Простеживши зростання російської потуги від початку століття, автор показав негативний вплив політики царизму на кожен спробу об’єднання німецьких земель і створення сильної Німецької держави, зробивши висновок про необхідність і неминучість усунення цієї перешкоди на шляху об’єднаної місії Гогенцоллернів. Засобом досягнення цього, на його думку, могла стати велика війна, внаслідок якої Росія була б відкинута до її природних кордонів у Європі. Пруссія мала приєднатися до такої справи, діючи як у власному інтересі, так і в інтересі всієї Німеччини.

Приєднання Пруссії до коаліції західних держав Х.-Й. Бунзен розглядав у контексті кардинальних змін на політичній карті Європи. Серед територій, які необхідно було відокремити від Росії, названо Фінляндію, Балтійські краї, Польщу, а також південні області, тобто українські землі. “Константинополь не є певний ані в турецьких, ані в християнських руках, поки Росія панує над Чорним морем. Звідси виходить, що від Росії мають бути відірвані не лише Крим, але також Бессарабія, Херсон і Таврія”, – писав Х.-Й. Бунзен⁴⁹. Згідно з його планами, передбачалося відновити Польщу в кордонах до 1772 р. з наданням королівського престолу представникові саксонської династії. Розмірковуючи над подальшою долею відокремлених від Росії земель, автор вважав, що їх доцільно приєднати до інших європейських держав. Так, Крим, Бессарабія і весь Новоросійський край, а також Дунайські князівства мали бути передані Австрії, яка, у свою чергу, мала відмовитися, зокрема, від Галичини на користь відродженої Польської держави⁵⁰.

Із змісту цієї частини записки Х.-Й. Бунзена, в якій йдеться про українські землі, можна зрозуміти, що автор не брав до уваги їх національний характер. Це підтверджує у своїх спогадах О. Бісмарк, який був ознайомлений з планами партії “Вохенбляту” щодо Росії. Характеризуючи діяльність “бетманніанців” під час “Східної кризи”, О. Бісмарк писав: “Я пригадую, якими обширними записками обмінювалися ці пані. Часом вони знайомили зі змістом записок і мене, сподіваючись схилити на свій бік. Як ціль, до якої мала би прагнути Пруссія як передовий борець Європи, там вказувало: розчленування Росії, відокремлення її остзейських губерній, які, включно з Петербургом, повинні були відійти до Пруссії і Швеції, відокремлення всієї території Польської республіки в її найширших межах, розділ останньої частини на Великоросію і Малоросію, хоча і без цього мало чи не більшість малоросів опинялася в кордонах максимально розширеної території Польської республіки”⁵¹.

Учасники партії “Вохенбляту” не розглядали Україну як якусь територіальну та етнічну цілість і не порушували питання про її державність. Зате вони передбачали відродження Польської держави, до якої, за свідченням О. Бісмарка, мала бути прилучена територія підросійської України, очевидно її правобережна частина. З майбутньою відновленою Польщею вони пов’язували долю й іншої частини України – західноукраїнських земель, що входили до складу австрійської провінції Галичини. Австрія, згідно з проектом

⁴⁸ Ibid. S. 346.

⁴⁹ Цит. за: *Донцов Д.* Українська державна думка і Європа. С. 44.

⁵⁰ *Busch M.* Unser Reichskanzler. Studien zu einem Charakterbilde. Leipzig, 1884. Bd. II. S. 204–205.

⁵¹ *Bismarck O.* Gedanken und Erinnerungen. Bd. I. S. 110.

Х.-Й. Бунзена, повинна була повернути Польщі Галичину, одержавши компенсацію за рахунок причорноморських земель та узбережжя Дунаю. Втім, плани відродження Польської держави були продиктовані й прагматичними міркуваннями – прагненням створити в такий спосіб на пограниччі Західної Європи захисну зону проти Москви⁵². Отже, Україна та її проблеми не були самодостатнім об’єктом уваги “бетманніанців”, а цікавили їх лише в контексті політичних комбінацій, що мали на меті ослаблення Росії.

Потрібно відзначити, що погляди партії “Вохенбляту” щодо можливої участі Пруссії в антиросійській коаліції західних держав та наступного територіального розчленування Росії поділяли (або принаймні ставилися до них прихильно) ширші кола німецької суспільності. Крім кронпринца Вільгельма за вступ у союз з морськими державами висловлювалася його дружина Августа, яка виявляла нехіть до “варварської Росії”, відчувуючи натомість природний потяг до високої цивілізації Західної Європи⁵³. Своїх симпатій до планів партії “Вохенбляту” не приховував і військовий міністр Едуард Бонін.

Не виключала можливості вступу в союз з Англією та Францією і частина офіцерства. Начальник штабу 4-го армійського корпусу Гельмут Мольтке в листі до свого брата Адольфа 6 квітня 1854 р. припускав, “що коли наполегливі спроби російського царя до встановлення своєї гегемонії в Європі триватимуть й надалі, то може дійти до великої розправи над Росією, наслідком чого може стати відродження Польщі”. Оцінюючи можливість участі в цій акції німецьких держав, зокрема Пруссії, на боці західних країн, він вважав, що ця справа просунулася надто далеко. “Виділення з нашого боку великого військового корпусу видається мені дуже правдоподібним, а справа повинна завершитися або витісненням Росії до Азії, або поділом Туреччини”, – підсумовував Г. Мольтке⁵⁴.

Спробам ліберального крила пруської аристократії втягнути країну в антиросійську коаліцію рішуче протидіяли ультраконсерватори, які, зі свого боку, намагалися впливати на короля, використовуючи для цього зв’язки з його оточенням. Партія “Кройццайтунгу” у своїй більшості зайняла відверто проросійську позицію. Найактивнішими напередодні та на початку Кримської війни були Л. Герлах і О. Бісмарк. Останній на той час вже користувався значною довірою короля і з його думкою рахувалися в уряді. У головному питанні суперечки, яке стосувалося можливої позиції Пруссії у випадку війни Росії із західними країнами, О. Бісмарк солідаризувався з більшістю партії “Кройццайтунгу”, хоча його мотиви відрізнялися від легітимістських і традиціоналістських підстав міркувань Л. Герлаха. Він шукав виходу зі становища, що склалося, керуючись не стільки почуттями симпатії до російського царизму як осередка абсолютизму й традиційного союзника династії Гогенцоллернів, скільки розрахунком на використання Пруссією даної ситуації для здобуття переваги над Австрією⁵⁵.

Другою, не менш важливою спонукою в діях О. Бісмарка була думка про можливість відродження Польщі. Він рішуче й послідовно виступав проти відбудови Польської держави, а її поділ між Пруссією, Росією й Австрією був одним з істотних елементів його політичної системи. Виступаючи проти участі Пруссії у війні західних держав з Росією, він

⁵² Busch M. Unser Reichskanzler... Bd. II. S. 205.

⁵³ Feldman J. Bismarck a Polska. S. 109.

⁵⁴ Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Grafen Helmuth von Moltke. Berlin, 1891. Bd. IV. Briefe, Erste Sammlung. S. 154.

⁵⁵ Трачевский А. С. Пруссия в Крымскую войну // Исторический Вестник. 1888. Т. XXXII. Июнь. С. 593; Gall L. Bismarck... S. 163.

усвідомлював, що кожний конфлікт Пруссії чи Австрії з Росією неминуче мусить поставити на порядок денний міжнародної політики польське питання.

Тому О. Бісмарк дуже неприхильно поставився до антиросійських проектів партії “Вохенбляту”. Разом з тим, своєму відношенню до них він надавав характеру політичного інструменту. Власне під час “Східної кризи” О. Бісмарк вперше використав польське питання як засіб впливу на вище керівництво держави. У момент найгострішого протистояння обох груп з питання зовнішньополітичної орієнтації Пруссії навесні 1854 р. він прибув до столиці, де зустрівся з наступником престолу принцом Вільгельмом. Останній підтримував антиросійську партію і намагався переконати в цьому О. Бісмарка. Відбулася гостра розмова, в ході якої О. Бісмарк рішуче відкинув аргументи кронпринца, доводячи, що Пруссія не має жодних підстав для війни проти Росії. Вказуючи на можливі негативні наслідки такої переможної війни за участю Пруссії, він застеріг, зокрема, що розвиток подій може поставити перед прусською політикою вельми ризиковане завдання – “розв’язання польського питання в хоча б якійсь прийнятній для Пруссії формі”⁵⁶.

О. Бісмарк розглядав польське питання крізь призму пруссько-австрійського суперництва й переконував уряд, що участь у війні обох великих німецьких держав може призвести в підсумку до територіального розширення Австрії та зміцнення її позицій в Німеччині. В листі до О.-Т. Мантойфеля від 25 липня 1854 р. він писав: “Якщо Австрія вступить у війну з Росією, то важко буде успішно протидіяти планам західних держав щодо відбудови Польщі. Ці плани, як єдиний тривалий засіб зменшення російської потуги, від яких досі не відмовилися в Лондоні та Парижі, можуть рано чи пізно ще з більшою рішучістю виступити на передній план. Стурбованість Австрії відродженням Польщі є не такою глибокою, як Пруссії та Росії. [...] Я навіть впевнений, що Австрія віддала б перевагу Дунайським країнам, якщо б довелося вибирати між ними й Галичиною”⁵⁷.

О. Бісмарк явно спекулював на думці про можливе відродження Польської держави, щоб залякати урядові кола перспективою послаблення впливів Пруссії в Німецькому союзі та погіршення її міжнародного становища і, таким чином, запобігти новим спробам зближення з Англією та Францією. Варто при цьому зазначити, що, порушуючи в такому контексті справу Галичини, він залишав поза увагою питання про долю її українського населення, оскільки вважав її чисто польською провінцією. У своїй аргументації проти участі Пруссії в антиросійській коаліції О. Бісмарк опосередковано заторкував питання становища підросійської України. Поборюючи плани “бетманніанців”, що передбачали зменшення території Росії до її природних меж, він тим самим вважав за доцільне збереження наявних кордонів Російської імперії з українськими землями включно. Вся діяльність О. Бісмарка була спрямована на те, щоб Пруссія зайняла позицію прихильного до Росії нейтралітету⁵⁸.

У суперечці двох угруповань прусського політикуму перевага в силах була на боці партії “Вохенбляту”, яка мала ширшу підтримку в суспільстві. Але остаточне рішення було прийняте значною мірою під впливом її політичних супротивників. Певну роль у цьому зіграв Х.-Й. Бунзен своїми пропозиціями щодо кардинальних змін у Середньо-Східній Європі. Його пам’ятна записка збентежила короля та його оточення. Описуючи свої враження від плану Х.-Й. Бунзена, Фрідріх-Вільгельм IV в листі до королеви Вікторії з

⁵⁶ *Bismarck O. Gedanken und Erinnerungen. Bd. I. S. 114.*

⁵⁷ *Anhang zu den Gedanken und Erinnerungen von Otto Fürst von Bismarck. Bd. II. S. 201–202.*

⁵⁸ *Otto von Bismarck. Dokumente seines Lebens. 1815–1898. Leipzig, 1986. S. 119.*

обуренням порівнював його записку з роботою божевільного, який перевернув цілу карту Європи: “віддав Австрії Валахію, Молдавію, Бессарабію і Крим, тобто четверту частину узбережжя Чорного моря, відродив Польщу в кордонах до першого поділу”⁵⁹. Цим скористалися провідники групи “Кройццайтунгу”, які вимагали припинити загравання з англо-французькою коаліцією та наполягали на негайному усуненні Х.-Й. Бунзена з посади представника Пруссії в Лондоні⁶⁰.

Реакція Берліна була досить швидкою. Вже на початку березня 1854 р. окреслилися ознаки віддалення Пруссії від західних держав. 5 березня О.-Т. Мантойфель надіслав Х.-Й. Бунзену телеграму, в якій висловив невдоволення його переговорами з Дж. В. Кларендоном і застеріг проти будь-яких спроб втягнути Пруссію у війну з Росією⁶¹. У ці ж дні стало відомо про рішення короля відкликати Х.-Й. Бунзена з Лондона. Х.-Й. Бунзену, на його формальне прохання, була надана відпустка терміном 6 місяців, а потім він був звільнений з посади і виїшов у відставку⁶².

Кронпринц Вільгельм намагався зупинити еволюцію політичного курсу Пруссії в бік Росії. Він протестував перед О.-Т. Мантойфелем проти відкликання Х.-Й. Бунзена, що, на його думку, могло бути потрактоване в Європі як свідчення переходу в російський табір⁶³. Але це був тільки початок наступу на опозицію. Услід за Х.-Й. Бунзенем змушені були покинути державну службу й інші її провідні діячі⁶⁴. Партія “Вохенбляту” перестала існувати.

Пруссія зблизилася з Австрією і уклала з нею 20 квітня 1854 р. оборонно-наступальну угоду. Під час Кримської війни вона, як зрештою і Австрія, займала нейтральне становище. У тому, що Пруссія не вступила в протиросійську коаліцію, була й частка заслуг О. Бісмарка. Це помітили як у Лондоні, так і в Петербурзі. Англійська дипломатія поклала на нього головну провину за відмову уряду Пруссії підписати віденську конвенцію чотирьох держав у Східному питанні, яка мала протиставити Росії єдиний фронт морських та німецьких держав⁶⁵.

Натомість у Росії були задоволені наслідками зусиль О. Бісмарка та партії “Кройццайтунгу”. Російський посланник Дмитро Глінка під час зустрічі з О. Бісмарком у листопаді 1854 р. передав йому особисту подяку царя Миколи I за його “ставлення та щирість до Росії”⁶⁶. Пояснюючи мотиви своєї діяльності в період “Східної кризи”, О. Бісмарк, мабуть, уперше виклав посланникові ідею майбутнього прусько-російсько-французького союзу⁶⁷. Суть його задуму полягала в тому, щоб забезпечити нейтралітет Франції та Росії на випадок можливого конфлікту Пруссії з Австрією за домінування в Німецькому союзі. Власне цей далекосяжний розрахунок був одним з головних мотивів, що визначали позицію О. Бісмарка в суперечці з приводу подальшої орієнтації зовнішньої політики Пруссії.

⁵⁹ *Feldman J.* Bismarck a Polska. S. 119.

⁶⁰ *Preussens auswärtige Politik 1850 bis 1858...* Bd. II. S. 351.

⁶¹ *Ibid.* S. 350–351.

⁶² *Ibid.* S. 395.

⁶³ *Ibid.* S. 353.

⁶⁴ *Трачевский А. С.* Пруссия в Крымскую войну // *Исторический Вестник.* 1888. Т. XXXII. Июнь. С. 597.

⁶⁵ *Poschinger H.* Fürst Bismarck und die Diplomaten. 1852–1890. Hamburg, 1900. S. 6.

⁶⁶ *Ibid.* S. 10.

⁶⁷ *Ibid.*

“Український” сюжет під час “Східної кризи” пройшов на маргінесі змагань двох угруповань прусського політикуму. Таке трактування української проблеми, продиктоване насамперед прагматичними інтересами частини правлячої еліти Пруссії, було зумовлене до певної міри наявним станом українського суспільства. Організоване громадське життя на українських землях перебувало в цей час у зародковій стадії і було просякнуте духом провінціалізму. Суспільна думка українців Галичини зосереджувалася головним чином на справах культурно-просвітницького характеру. Перші прояви національного життя на сході України занепали під тиском русифікаторської політики царизму. За таких обставин українці як чинник цілеспрямованого національно-політичного розвитку були просто невідомі європейській суспільності.

На характері поглядів на українську справу істотно не позначилося й зростання під час Кримської війни опозиційних настроїв у Наддніпрянській Україні. Під впливом війни у ряді місцевостей Київської губернії відбулися стихійні виступи селян, учасники яких зверталися до традицій української козаччини, що надавало цьому рухові певного політичного забарвлення⁶⁸. Але це вже не мало значення для політичних середовищ Пруссії, боротьба яких щодо зовнішньополітичного вибору країни закінчилася, і партія, що обстоювала курс на розвал Російської імперії, зійшла з політичної сцени.

Утім, внутрішній конфлікт у Пруссії 1853–1854 рр. окреслив нове явище в німецькому політичному житті, яке надалі набирало характеру повторення, тобто ставало свого роду закономірністю. Починаючи від “Східної кризи”, загострення німецько-російських відносин надалі не раз супроводжувалося зростанням зацікавлення в Берліні до національних проблем Росії, і, поряд з польським питанням, увагу німецьких політиків привертала українська справа. Відбувалися ці події вже за часів об’єднаної Німецької імперії.

⁶⁸ *Томашівський С.* Київська козаччина 1855 р. Львів, 1902. С. 4–9.

**THE “EASTERN CRISIS” AND PRUSSIAN FOREIGN POLICY’S ALTERNATIVES:
UKRAINIAN “DOTTED LINES” (1853–1854)**

Mykhailo SHVAHULIAK

The Ivan Franko National University of L'viv, the Chair of Modern and Contemporary History

The Eastern Crisis in the mid-1850s and the possible involvement of Prussia in the confrontation between the Western powers and Russia actualized debates in Prussia about the paths to German unification, thereby intensifying already existing conflicts. The problem of Prussia's foreign policy orientation provoked antagonism within the conservative camp between the extreme right group, which stood up for alliance with Russia and acquired the name of the party of “*Kreuzzeitung*”, and the moderate wing, which called itself the party of “*Wochenblatt*” and supported closer relations with England and France. The latter party considered it appropriate for Prussia to participate in the Western powers' war against Russia, which would result in the partition of the Russian empire. Its adherents' concern with Ukraine, the Russian empire's south-west outlying districts, was conditioned by looking for the ways and means to undermine Russia's military and political power, and by the realization of the possible revival of the Polish state, which once included the Ukrainian lands. Ultimately, the party of “*Wochenblatt*” sank in the Prussian government's estimation and the Ukrainian question disappeared from German policy for some time.

Key words: Eastern crisis, Prussia, political debates, Ukrainian question.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2001

Прийнята до друку 15.10.2001